

1. ÚVOD

18. listopadu 1978 ve čtyři hodiny odpoledne zaznělo na druhé straně zeměkoule, v jihoamerické Guyaně, několik výstřelů, které nejen symbolicky znamenaly novou etapu ve studiu náboženství. Obětí střelby byl americký kongresman Leo Ryan a jeho doprovod, který právě opouštěl kontroverzní náboženskou komunitu v gujanském Jonestownu. Útočníky byli členové jonestownské komunity. Leo Ryan a čtyři členové jeho doprovodu střelbu nepřežili.

Asi o hodinu později si vůdce Jonestownu, Jim Jones, nechal svolat všechny členy své náboženské komunity a následujícími slovy začal katastrofu označovanou jako „Bílá noc“:

„Ze všech sil jsem se snažil vám poskytnout dobrý život. Navzdory tomu všemu, o co jsem se snažil, nám malá skupinka našich lidí znemožnila svými lžemi náš život. Není možné zapomenout na to, co se dnes stalo. Nejen, že jsme se ocitli v komplikované situaci. (...) A my zde sedíme a čekáme na sudu se střelným prachem.

(...) Byli jsme zrazeni. Byli jsme strašně zrazeni. V několika následujících minutách jeden z těch lidí, kteří jsou v letadle, zastřelil pilota – já to vím. Neplánoval jsem to, ale vím, co se stane.

(...) Takže můj názor je – buďte milí na děti a na starce a vezměte si nápoj tak, jako si ho brávali staří Řekové, a překonejte to tiše; protože my nepácháme sebevraždu – to je revoluční akt. Nemůžeme zpátky. Oni nás nechťejí nechat na pokoji. Oni se vrátí, aby říkali mnoho lží, které znamenají víc kongresmanů. A proto není způsob, není způsob, jak můžeme přežít.“

Poté, co „Bílá noc“ skončila, zůstalo v Jonestownu ležet 914 mrtvých těl a svět oběhla zpráva o tragickém konci náboženské skupiny Svatyně lidu

---

1—Jde o přepis záznamu promluvy Jima Jonese členům komunity v Jonestownu ze dne 18. listopadu 1978, který získal deník *New York Times*. Zkrácenou verzi tohoto záznamu otiskl *New York Times* 15. března 1979.

(People's Temple). Reakce byla okamžitá. Na světě se objevilo další nebezpečí, nebezpečí v podobě náboženských kultů a sekt. Americký senátor a pozdější prezidentský kandidát Robert Dole dokonce inicioval slyšení v Kongresu, jehož cílem bylo nejen objasnit smrt kongresmana Ryana, ale také dokázat, že události v Jonestownu byly úzce spojené s celým fenoménem nové religiozity a ve svém důsledku tak potvrdit tezi představitelů tzv. antikultovního hnutí² o nebezpečnosti nových náboženských hnutí.

Ironií osudu se ovšem celé slyšení proměnilo spíše v možnost, při níž si představitelé mnoha skupin řazených do proudu nových náboženských hnutí poprvé vydobyli možnost oficiální prezentace a nezávislí odborníci poukázali na problematické zacházení s daty ze strany mnoha antikultovních skupin.³

Na celé události je však kromě výše uvedených skutečností zajímavá ještě jedna věc – totiž to, že akademické a vědecké studium náboženství bylo vystaveno těžké zkoušce míry vlastní angažovanosti a schopnosti zkoumat soudobé náboženské fenomény bez ideologizujícího zkreslení. Přesně vystihl tuto skutečnost americký religionista Jonathan Z. Smith ve své reakci na článek kazatele Billa Grahama „*On Satan and Jonestown*“. V tomto článku mimo jiné píše Graham:

„Může se mluvit o Jonesově hnutí jako o kultu, ale bylo by velkým omylem identifikovat ho jakýmkoli způsobem s křesťanstvím. Je pravda, že vycházel z náboženského pozadí, ale to, co dělal a to, jak myslel, nemůže mít spojitost s žádným pohledem a učením jakékoli legitimní formy historického křesťanství. Byli jsme svědky působení falešného mesiáše, který používal pláště náboženství, aby zakryl zmatenou mysl naplněnou mixem pseudo-náboženství, politických ambicí, chlípnosti, finanční ne-

---

2—V sedmdesátých letech působilo ve Spojených státech již několik skupin, které by bylo možné označit jako antikultovní. Šlo především o skupiny FREECOG (z angl. Freedom for Children of God) a CFF (z angl. Citizens' Freedom Foundation). V jejich čele stály vlivné osobnosti veřejného života, často spojené s mainstreamovými křesťanskými skupinami. Důležitou roli sehrál kupříkladu známý a populární teleevangelizátor Ted Patrick. Více viz např. Lužný, D., Antikultovní hnutí. Otázka nebezpečnosti nových náboženských hnutí a metody akademického studia náboženství, in: *Religio IV/1996/1*, s. 17–37.

3—Srov. Melton J. G., *Anti-cultist in the United States*, in: Wilson B. & Cresswell J., *New Religious Movements. Challenge and Response*, London & New York: Routledge 1999, s. 221.

čestnosti, a dokonce snad i vraždy (...) Zdá se, že pan Jones byl otrokem
dábelské supranaturální síly, kvůli které odmítl být svobodný.“⁴

Tato Grahamova slova považuje Smith ve vztahu ke snaze objektivního a nestranného výzkumu za velmi znepokojivá. Nejen, že vyjadřují emocionální ideologizaci, ale především poukazují na jednu z mnoha tendencí spojenou s osvícenstvím; tendenci, kterou bychom mohli označit jako estetizace náboženství. Podle Smitha ukázaly události v Jonestownu, že v západním světě hluboce zakořeněná snaha spojovat náboženství a liberalismus, která byla nezřídka zdůvodněním pro etablování studia náboženství na sekularizovaných univerzitách, je zcela nesmyslná.⁵

V této souvislosti je ovšem zajímavý další Smithův postřeh - totiž, že tato snaha o „civilizaci“ náboženství se odrazila i v užívané terminologii, v níž nový výraz „kult“ označuje „necivilizované“ fenomény odlišné od náboženství.⁶ Smith tak poukázal na jeden z velkých problémů studia soudobé náboženské scény, kterým je neukotvená terminologie a obecněji problém používané klasifikace.

Nová náboženská hnutí jsou pro mnoho soudobých pozorovatelů jakýmsi *skandalonem*, které se v mnoha ohledech vymyká vžitým představám. Tu o postupném zániku náboženství, jak se snažily namluvit tzv. sekularizační teze. Tu o pozvolném zušlechťování náboženství, které by odpovídalo kulturní implementaci teorie evoluce. Důležité je však to, že právě díky tomuto „vymykání se“ a především díky reakcím na něj má soudobá religionistika jedinečnou šanci lépe pochopit a poznat mechanismy a východiska, na nichž od svého vzniku v druhé polovině 19. století stavěla, a tím si také lépe uvědomit svoji vlastní pozici. Či jinak řečeno: umožňuje jí to porozumět kontextu své vlastní existence.

Jistým východiskem pro toto pochopení by mohla být analýza pojmového aparátu, pomocí kterého se soudobá religionistika snaží fenomén nových náboženských hnutí uchopit a zpracovat. Právě rozbor těchto „nástrojů“ může, jak ukázal Smith ve své narážce na užívání pojmu „kult“, odhalit mnohé stereotypy, neproblematizované předpoklady či možná úskalí a nezřetelné hranice.

4—Citováno podle Smith J. Z., *The Devil in Mr. Jones*, in: *Imaginig Religion: From Babylon to Jonestown*, Chicago: Chicago University Press 1982, s. 108.

5—Srov. Smith J. Z., *The Devil in Mr. Jones...*, s. 110.

6—O. cit., s. 110.

Z tohoto důvodu bude mít následující práce širší metodologický záběr. V první části se budeme obecně zabývat problematikou religionistické typologie, jejími metodologickými východisky a postupy.

V druhé části se pak zaměříme na některé klíčové pojmy, s nimiž většina typologií a klasifikací nových náboženských hnutí pracuje. Půjde především o pojmy jako církev, sekta, kult či náboženská skupina.

Ve třetí části se zaměříme na hlavní typologické modely používané v souvislosti s novými náboženskými hnutími a budeme analyzovat především jejich ideová a metodologická východiska a principy.